

EZGU FIKR, EZGU SO‘Z, EZGU AMAL!

**1-OKTABR – O‘QITUVCHILAR VA
MURABBIYLAR KUNI**

**AL-XORAZMIY NOMIDAGI
URGANCH DAVLAT UNIVERSITETINING
ILMIY-METODIK JURNALI**

2013-9

MUNDARIJA

1-OKTABR – O‘QITUVCHILAR VA MURABBIYLAR KUNI

С. Хўжаниёзов, Х. Рўзметов. Замон билан ҳамнафас.....	3
--	----------

OGANIYXONLIK

М. Салаева. Муҳаммад Ризо Огаҳий маърифий-педагогик меросидан синфдан ташқари тарбиявий ишларда фойдаланиш шакллари.....	8
---	----------

GEOGRAFIYA

Д. Рўзметов, М. Хамроев, Д. Юсупова. XVII – XVIII асрларда жаҳон табиатшунослиги ва географиясидаги илмий текширишларнинг умумий даражаси.....	13
---	-----------

IQTISODIYOT

Ф. Абдуллаев, Д. Худайбергенов, Ж. Рахимов. Сайёҳликни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари.....	18
--	-----------

FALSAFA VA TARIX

О. Муҳаммадиева. Ўзбекистонда миллий парламентаризм ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари.....	23
Э. Нишонбоева. Фуқаролик жамиятида ижтимоий шерикчилик шаклланишининг тарихий-фалсафий илдизлари: маънавий-аксеологик ёндашув.....	27
У. Хўжамуратов. Ўзбекистонда аграр соҳа: муаммолар, ечимлар ва истиқболлар.....	34
Ш. Искандаров. Ўзбекистон арабларининг этномаданияти: анъанавийлик ва замонавийлик.....	36

TILSHUNOSLIK

Р. Уо‘лдошев, А. Матнийазов. Qadimgi xorazmiy tiliga doir manbalar xususida.....	40
Х. Самигова. Ўзбек риторикасида Шарқ маданиятига хос бўлган омиллар.....	43
Г. Валиева. Компонентли паремияларнинг семантик хусусиятлари.....	47
Б. Қодирова. Бадиий матндаги айрим белги билдирувчи сўзлар семантикаси ҳақида.....	51
С. Эргашева. Социоллингвистикада меъёр ва узус масаласи.....	54

ADABIYOTSHUNOSLIK

А. Холмуродов. Машраб ва замонамиз.....	58
--	-----------

ILMIY AXBOROT

О‘. Ahmedova. Ingliz va o‘zbek maqollarining lingvokulturologik xususiyatlari: mentalitet va milliylik.....	62
М. Nurmatova. Ingliz tili va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning leksik-semantik xususiyatlarini taqqoslash.....	64
М. Қодирова. XVI – XVII асрларда мурожаатнинг шаклланиш тарихи (инглиз тили материаллари асосида).....	66
Н. Сулайманова. Инглиз ва ўзбек тилларида локатив объект семанинг ифодаланиши.....	71
Г. Искандарова. Боланинг сўз ўзлаштиришдаги илк даври.....	73
А. Қаландаров, У. Қутлимуратов. Инглиз тили гапларида компаративликнинг тўлдирувчи-	

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг 1994 йил 21 январдаги "Иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк ҳимоя қилишни таъминлаш тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ва Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 23 февралдаги "Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни амалга ошириш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги қарорига мувофиқ, жамоа хўжаликларини (сохта кооператив-колхозларни) аъзолари ишлаб чиқариш воситалари ва маҳсулотнинг амалдаги мулкдори бўладиган ҳақиқий кооперативларга айлантирилди. Совхозлар ва давлатга қарашли бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналарини кооперативларга акциядорлик жамиятларига, фермер хўжаликлари уюшмаларига айлантира бошланди. Деҳқон (фермер) хўжаликларини ривожлантириш ҳамда уларни йирик хўжаликлар (кооперативлар, акциядорлик жамиятлари) билан интеграциялаш, ана шундай интеграция асосида турли уюшмалар ташкил этишга киришилди. Маҳсулдорлиги кам бўлган чорвачилик хўжаликларини хусусийлаштириш бошланди. Майда, самарасиз боғлар ва узумзорларни ўн йилдан кам бўлмаган муддатга ижарага бериладиган бўлди.

1991 йилда Ўзбекистонда Республикаси аграр секторда 940 та жамоа хўжалиги, 1108 та совхоз, 210 та ҳар хил хўжаликлараро бирлашмалар бор эди. 1996 йилга келиб, совхозлар 16 та, жамоа хўжаликлари 1389 та, қишлоқ хўжалик кооперативлари 866 та ва бошқа хўжалик (асосан, ижара) корхоналари 1895 та ва 3 миллионга яқин шахсий ёрдамчи хўжаликларни бирлаштирувчи деҳқон уюшмалари бор эди. 1500 га яқин чорвачилик фермалари акциядорлик жамиятларига айлантирилди.¹

1991–1996 йил даврида фермер хўжаликлар сони 3,8 баравар кўпайиб, деярли 20 мингга етди. 1998 йилга келиб, қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тизимида 1043 та жамоа хўжалиги, 21864 деҳқон (фермер) хўжалиги, 444 ширкатлар уюшмаси, 288 давлат хўжалиги, 155 хўжаликлараро корхоналар, 764 хусусийлаштирилган фермалар, 751 қурилиш ташкилотлари ва бошқалар бўлган.²

Демак, Ўзбекистонда хусусийлаштириш жараёнининг энг диққатга сазовор жиҳати – бу давлат мулки, жамоа мулки ва хусусий мулк тенг ҳуқуқий мавқега эга бўлган аралаш иқтисодий шакллантиришдан иборатдир. Мана, бугун, орадан йигирма бир йил ўтгандан кейин ҳозирги аҳволга қараб ислохотлар қай даражада тўғри ва самарали, халқ манфаатларини кўзлаб ўтказилганлиги ҳақида тасаввур ҳосил қилиш мумкин. Жумладан, ишлаб чиқариш самарадорлиги ошди – асосий қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлиги ва чорва маҳсулдорлиги ўсди. Хусусий фермер хўжаликларида рентабеллик ортди ва озик-овқат маҳсулотларини барқарор тарзда ишлаб чиқариш масаласида мамлакатимиз озик-овқат хавфсизлигини таъминлайдиган даражада ижобий ўзгаришларга эришилди.

Шерзод ИСКАНДАРОВ (Низомий номидаги ТДПУ)

ЎЗБЕКИСТОН АРАБЛАРИНИНГ ЭТНОМАДАНИЯТИ: АНЪАНАВИЙЛИК ВА ЗАМОНАВИЙЛИК

Аннотация. Ушбу мақолада анъанавий ва замонавий маросимлардаги араб этномаданиятининг ўзига хос хусусиятлари ёритилган. Жумладан, араб халқининг шаклланиши, ўзбек ва араб халқлари этномаданияти билан боғлиқ қирралари жараёни ўрганилган.

Аннотация. В статье анализируются современные особенности этнокультуры традиционных и современных арабских обрядов. В частности, изучается история появления арабского народа, аспекты, зависящие от этнокультуры узбекского и арабского народов.

¹ Левитин Л. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида Президент Ислам Каримов тарафдорининг танкидий мулоҳазалари. Т., "Ўзбекистон", 2001, 223-бет.

² Тўхлиев Н. Ўзбекистон Республикаси иқтисодийи. Т., "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти, 1997, 93-бет.

Annotation. *Forming process of Uzbekistan Arab's ethnoculture, national clothing and jewellery, residence and household, particular changings in traditionalism and modernism were analysed.*

Калим сўзлар: *этнос, маданият, моддий маданият, савдо алоқалари, этногенез, кийим-кечак, безаклар.*

Ключевые слова: *этнос, культура, материальная культура, торговые отношения, этногенез, одежда, украшения.*

Key words: *ethnos, culture, material culture, targovle otnosheniya, ethnogeny, clothes, ornamentation.*

XX асрни тарихда ўзига хос ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ўзгаришлар даври деб аташ ўринлидир. Ҳар бир этносларнинг ўзига хос томонларни тадқиқ этишда, унинг этномаданий, савдо-хўжалик, этнолингвистик, этногенетик алоқаларни ўрганишни талаб этади. Шу жумладан, Ўзбекистонда яшаб келаётган диаспорлардан бири араблар бўлиб, уларнинг этномаданиятини ўрганиш бугунги кун замонавий этнология фанидаги долзарб масалалардан биридир.

Юртбошимиз И. А. Каримов таъкидлагандек, "... минтақада яшаётган халқларнинг жуғрофий, этномаданий ва ижтимоий-диний яқинлиги миллатлараро мулоқот ва давлатлараро ташқи сиёсий ва савдо-иқтисодий муносабатларининг ижобий жиҳатлари сифатида майдонга чиқмоқда"

Ўзбекистондаги арабларнинг моддий ва этномаданияти тўғрисида бир қатор олимлар томонида илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Жумладан, К. Ш. Шониёзов, Х. Исмоилов, Б. Х. Кармишева, О. А. Сухарева, ва бошқа тадқиқотчиларнинг ишларида деҳқон ва чорвадор аҳолининг моддий маданиятидаги этник ўзига хослилик кўрсатиб берилган.

Ўрта Осиёга арабларнинг миграциясини кейинги босқичи Амир Темур даврига келиб кузатилган. Ўрта Осиёга араблар Темур даврида Афғонистон ҳудуддан кўчиб келиб жойлашган. Хусусан, Жонибек султоннинг Балх, Шибирғон ва Андхуй аҳолисини ўз мулкига тушган Зарафшон воҳасига кўчирганлиги, улар орасида афғонистонлик араблар ҳам бўлганини тасдиқлайдиган далиллар учрайди. Ўзбекистон арабларининг этномаданиятни иккинчи босқич даври юз берди. Араблар халқини мана шу даврида кўчиб келган катта қисми ўзига хос муҳим факторлари сақлаб қолган. Марказий Осиё халқларига хос кийимлар ҳам мазкур минтақа ва унга туташ бўлган ҳудудларда яшовчи турли этник гуруҳларининг узоқ давом этган ўзаро иқтисодий, этномаданий алоқалари таъсирида ривожланган Ўзбекистонда яшовчи арабларининг кийими, мато тайёрлаш ва уларнинг турларини ўрганиш борасида Ҳ. Исмоилов самарали иш олиб борди. У ўз асарларида Қашқадарё вилоятидаги Миришкор туманига қарашли, Жейнов қишлоғидаги арабларнинг маросимий ва дафн билан боғлиқ кийимларини илмий жиҳатни таҳлил этган. Араб халқининг миллий кийимларни ёритишга доир Қашқадарё воҳасида мисолидаги илк илмий тадқиқотларда бири яратилди. Шу сабабдан ҳам миллий кийим ва тақинчоқларнинг тарихини ёритишда муҳим манбалардан бири ҳисобланди. Муаллиф мақоласида Ўзбекистондаги арабларнинг қадимий кўйлак намуналарини аксарият қисмини сақланиб қолганлигини таъкидлайди.

Араб кўчманчилари бадавий бўлиб, уларнинг асосий қисми чорвачилик билан шуғулланганлиги сабабли жун матодан гилам тўқишган. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, савдо ва маданий алоқалар таъсирида ўрта аср ва ҳозирги даврда араблар томонидан тақрибани, моҳир хунармандлар ҳам етишиб чиққан. Улар араб миллий маданиятини ўзига хос жиҳатларидан сақлаб келишган. Араб хунармандлари томонидан тўқилган нақшанокор гиламлар ўзига хос безак чиройилиги ва бозорбоплиги билан ажралиб туради.

Қашқадарё воҳасида яшовчи ҳар бир халқнинг тарихи қадимий ўтмишга боғлиқ тақалади. Воҳада ўзига хос этник гуруҳ сифати шаклланиб келган этник гуруҳларнинг ўзига хос

ли, урф-одатлари, анъанавийлик, яшаш тарзи билан боғлиқ жараёнлар алоҳида ажралиб туради. Қашқадарёнинг жануби-ғарбида Миришкор туманидаги Жейнов қишлоғида яшовчи араблар ана шундай халқлардан бири бўлиб, улар моддий маданияти кийим-кечак ва тили ҳамда анъанавий маросимлари сақлаб қолган. Масалан, араб аёллари киядиган гиззи (аёллар бош кийими), хатабак (тақинчоқ), бухнак (безак тури) бурун тақиладиган натти (балдоқ) ва чет натти каби тақинчоқлар араб миллий маданиятининг ўзига хос бўлган жиҳатларни ифодалайди. Жумладан, тадқиқ этган ҳудудларида араб хунармандчилик мажмуалари тааллуқли материаллар "сирға", "синсила" каби тақинчоқлари ҳам араб миллий маданиятнинг ўзига хос жиҳатларидан биридир. Ҳозирги шароитида юқорида санаб ўтилган ижтимоий-иқтисодий, этномаданий, табиий-географик ва сиёсий омиллар таъсирида арабларнинг миллий хунармандчилиги йўқолиб кетмоқда бу ҳам, ўз навбатида, араб миллий ўзлиқни англаш билан боғлиқ факторларнинг камайишига олиб келади.

Аслида, анъанавийлик ўзига хос қонуниятлар билан яшайди. Улар нисбий мустақилликка эга у ёки бу анъана вужудга келтирган шарт-шароитлар ва вақт меъёри билан ўзгариб ёки тамомила йўқолиб кетса ҳам, у ўз кучи билан яшайверади. Анъаналар ўз мазмун-моҳияти билан замон руҳига қанчалик мос тушса, ҳамоҳанг бўлса, жамият тараққиётини шунчалик осонлаштиради, жадаллаштиради ва, аксинча, яъни унга тўғри келмаса, ижтимоий тараққиётга ғов бўлиши мумкин. Ҳар қандай маданиятни унинг ўз маъно белгилари ва кадриятларидан келиб чиқиб ўрганиш керак бўлади. Арабларнинг анъанавий миллий либослар тўғрисида илмий тадқиқот ишларни олиб борган Ҳ. Исмоилов арабларнинг маданиятини тадқиқ этиш асносида кийинишининг ўзига хос жиҳатларини таҳлил этади. Унинг таъкидлашича, кекса эркаклар – "наббат" ёки "жадди", кекса аёллар – бувилар "набба" ёки "жудо", ўрта ёшли эркаклар "сабайин", болалик аёллар – "кадаса", ёш йигитлар – "рузъон", қизлар – "бинад", "бинт" киядилар. Арабларнинг муҳим бир жиҳат ёшларга қараб кийим кийиш одат ўтмишдан сақланиб қолган.

Араб қизлари, ҳали турмушга чикмаган пайтларида, сочларини қулоқ ортига ташлаб юрадилар. Хотинлар, жувонлар эса сочларини қулоқнинг олдида тарам қилиб чиқардилар. Ёши катта аёллар оқ гиззи кийганлари сингари, ёш қизлар, жувонлар нафис ҳарир қизил гиззини хуш кўрадилар. Араб хотин-қизларига хос безаклар силсиласида хатабак-пешбанд алоҳида ўрин тутади. Гиззи икки хил: биринчиси – қизил гизза, буни араб қизлари тўрт ёшдан бошлаб киядилар.

Ўзбекистон арабларининг миллий хунармандчиликдаги ўзига хос саънати сақланиб қолган. Жумладан, Бухорода араб қавмига қарашли бўлган гилам тўқувчилар дўкони бўлган. Бу дўконхона қалъанинг шарқий дарвозаси яқинида "Араблар уйи"га туташ эди. Айтиш жоизки, истило давомида араблар нафақат катта шаҳарларда жойлашиб қолмасдан, уларга яқин бўлган қишлоқларга ҳам ўрнашганлар. Буни Самарқанд ва унга ёндош бўлган мавзелар мисолида кўриш мумкин. Гажжақдан ташқари, Нуротада аёллар, асосан, бой хотинлар ва ёш келинчақлар байрамларга, тўй-ҳашамларга бурунга тақиладиган тақинчоқ – "аробак" (аравак) ҳам таққанлар. Мазкур тақинчоқ воҳада яшовчи ўзбек-туркманларда "латипа", кўшни Челак туманининг айрим қишлоқларида эса "булоқи" деб ҳам аталган. Зарафшон водийсининг марказий қишлоқларида бурун тақинчоғи "натибини" деб аталади. Мазкур тақинчоқни Х. Кармышева Жанубий Тожикистонда ҳам учратгани ҳақида ёзган. Н. Азизова эса бурун тақинчоқлари ҳисобланган "аробак" ва "холбинди"ни кўпроқ тожик аёллар таққанлиги ва уни, асосан, Бухоро заргарлари тайёрлаганликлари ҳақида ёзган. Биз ҳам бу фикрга қўшилган ҳолда шуни маълум қиламизки, Нуротадаги тақинчоқ турлари, асосан, Бухородан қисман Самарқанддан олиб келинган. Аммо этнографик дала маълумотдагидан яна шу нарсалар маълум бўлдики, Нурота шахрининг Домалла маҳалласида XX асрнинг бошларида Сайфизаргар деган уста бўлиб, у фақат мис ва кумушдан ҳар хил тақинчоқлар, жумладан, "аробак" ҳам ясаган. Ўзбекистон арабларни миллий кийим-кечак ва тақинчоқларни таҳлил қилиш асносида уларни тиклиш ва таёрлаш жараёни билан

боғлиқ жиҳати арабларни ўзига хос этномаданиятини ташкил этади. Бошқа халқлар билан этномаданий яқинлик натижасида арабларда ҳам ҳозирги кунга келиб, миллий ўзлик англаш ҳисси анча камайиб кетмоқда.

Аммо кейинги вақтларда кийимларида ўзига хос хусусиятлари йўқолиб, XX аср бошларидан бошлаб, янгица дизайнирдаги европача кийим-кечаклар кириб келиши жараёни кенг тарқалди.

Арабларнинг анъанавий турар-жойларни ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради, яъни чорвачилик билан шуғулланган халқлар, асосан, ўтов, қапа ва чайлиларда яшаб келишган. Аммо XX аср ўрталаридан бошлаб, араблар ўтроқ ҳаётига ўта бошлади. Собик советлар тузуми даврида арабларнинг турмуш тарзида ўзига хос замонавий уйлар қурила бошланди, яъни пол, шифт ва шиферли турар жойлари барпо этилди. 1960-йиллардан кейинги даврлар шаҳар ва қишлоқ этномаданиятида ўзига хос муҳим ўзгариш юз берганлидан далолат беради. Мазкур ўзгаришлар араблар турмуш тарзига ижобий таъсир этиш билан бирга, уларнинг чорвачилик билан шуғулланиб келаётган ярим кўчманчилари ҳам ўтроқ ҳаётга ўта бошлади.

Совет тузуми даврида олиб борилган сиёсий мафкура араб халқининг ҳам анъанавий ҳаёт тарзининг ўзгаришига олиб келди. Аммо араб миллий анъанавий маданиятни ва араб миллий безак ганч санъати сақланиб қолган.

Ўзбекистон арабларнинг этномаданий жараёнлари этнохўжалик турларлари Ўрта Осиё худудидаги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий жараёнлар таъсир қилди. Жумладан, XX асрнинг 50-йиллардан хўжалигига янгица технологиялар кириб келиши натижасида катта ютуқлар қўлга киритилди. Ўзбекистон араблари хўжалик фаолиятида ўтроқ чорвачилик билан шуғулланишган. Технологиялар ўтроқлашган араблар хўжалик фаолиятида туб ўзгаришлар натижасида ҳосилдорлик ошди. Чорвачилиқдан деҳқончиликка ўта бошланди. Ҳақиқатдан, араблар доимий равишда XX аср ўрталаригача кўчиб юриб, чорвачилик билан шуғулланган бўлса, хўжалик муносабатига кейинчалик ўта бошлади.

Собик шўролар ҳукумати ушбу этномаданий миллий маданиятнинг белгиларини сунъий тарзда умумлаштирмоқчи, ҳатто "ягона социалистик турмуш тарзи" деган шиор билан йўқ қилмоқчи бўлди. Бироқ тарихий тараққиёт тарихий-маданий парадигмаларнинг яшовчанлигини, умумбоқийлигини кўрсатди. Демак, биз ушбу тарихий тараққиёт қонунига риоя этишимиз, миллий тараққиётимизда унинг талабларини ҳисобга олишимиз даркор. Ўзбекистон Республикасининг мустақил миллий тараққиётга ўтгандан кейин уларни рационал танқид этиш имкони пайдо бўлди. Ушбу танқид мавжуд ютуқларни, объектив фикрларни, инсоният тараққиёти учун фойдали бўлган томонларни эътироф этишга қаратилиши лозим. Ўзбекистон мустақиллиги шароитида қишлоқ турмуш тарзи янгиланишининг ижтимоий-сиёсий ва маънавий омилларини тадқиқ этиш муҳим эканлиги ва этномаданий хусусиятлари таҳлил этилди. Шу нуқтаи назардан қараганда, араб халқи миллий ўзлигини англашининг ўсишини мураккаб ва зиддиятлигини объектив ҳаёт билан ўзаро боғлиқ ҳолда ўрганиш бугунги кунда алоҳида аҳамиятга эгадир.

Хулоса. Ўзбекистон арабларининг анъанавий турмуш тарзи, унинг этномаданий генезиси ва тараққиёти ҳамда ўзига хос хусусиятларга эгадир. Арабларининг ўзи этномаданий шаклланишига кўра, миллий кийим-кечак, тақинчок, турар жой ва хўжаликдаги ўзгаришлари таҳлил этилди. Улар эгалаб турган худудда ислом динини тарғиб қилиш жараёнида маҳаллий аҳолининг этник таркибига айланиб, туб ерли халқлар билан бўлган этномаданий, этнохўжалик муносабатлари натижасида бир-бирига қон-қариндошлик ришталари билан яқинлашиб борган. Ҳозирги кунга келиб эса арабларининг маълум қисмигина этник ўзлигини сақлаб қолган. Арабларнинг этномаданияти ўзига хос жиҳатлари – деҳқончилик, боғдорчилик, чорвачилик, хунармандчилик ҳамда турли маданиятларнинг таъсирида шаклланган. Ўзбекистон арабларнинг миллий маданиятни йўқолишига собик иттифоқ ҳукумат томонидан олиб борилган ички ва ташқи таъсир билан боғлиқдир.